

שיקולים של סימטריה בתלמוד בבלי

אורי צור

בכמה סוגיות בתלמוד הבבלי ישנה התאמה מדויקת בין חלקי הסוגיה או מקבילותיה, והם באים בסדר הרמוני ומכוון על-ידי עורכי הסוגיה. את השוויון הזה יש לכנות "שיקול-הרצת הסימטרי", או "עקרון הסימטריה".¹

בעטין של שיקול זה לא מן הנמנע שהעורכים תיקנו, השמיטו או הוסיפו בסוגיה כדי להביא דברים מסוימים בסוגיה למצב של שוויון סימטרי ביניהם.

בדוגמאות הבאות נמחיש את שיקול-הרצת של עקרון הסימטריה.

סימטריה במספר הסתירות

בדוגמא הבאה עקרון הסימטריה בא לידי ביטוי כמספר הסתירות השווה – כשיקול-דעת בסוגיה (עידובין יא, ע"א-ע"ב):

ואף ר' יוחנן סבר לה להא דרב, דאמר רבין בר רב ארא א"ר יצחק מעשה באדם אחד מבקעת בית חורתן שנעץ ר' קונדיסין בארבע פינות השדה ומתח זמורה עליהם וכא מעשה לפני חכמים והתירו לו לענין כלאים ואמר ר"ל כדרך שהתירו לו לענין כלאים כך התירו לו לענין שבת. ר' יוחנן אמר לכלאים התירו לו לענין שבת לא התירו לו... ורמי דר' יוחנן אדר' יוחנן ורמי דריש לקיש אדריש לקיש, דאמר ריש לקיש משום ר' יהודה בר חנינא... דאמר ליה רבי יוחנן לריש לקיש, לא כך היה המעשה שהלך רבי יהושע אצל ר' יוחנן בן נורי לתלמוד תורה אף על פי שבקי בהלכות כלאים ומצאו שיושב בין האילנות ומתח זמורה מאילן לאילן.

בסוגיה המקבילה בירושלמי² נאמר:

רבי שמעון בן לקיש בשם רבי יודה בן חנניה נעץ ארבעה קנים בארבע זוויות הכרם וקשר גמי מלמעלה מציל משום סיאח אמר רבי יוחנן כמתיצות שבת כן מחיצת כלאים. אמר רבי יוחנן מעשה שהלך רבי יהושע בן קרח אצל רבי יוחנן בן נורי לנגגד והראהו שדה אחת ובית חברתה היתה נקראת והיו שם פרצות יותר מעשר והיה נוטל אעים וסותם דוקרנין וסותם עד

שמיעטן פחות מעשר. אמר רבי כזו מחיצת שבת. אמר רבי זעירא מודה רבי שמעון בן לקיש לענין שבת שאין פאה מצלת יותר מעשר.

שני המעשים ממסורת ארץ-ישראל – אתת בשם ר' יצחק ואחת משום ר' יהודה בר חנינא ומחלוקת ר' שמעון בן לקיש ור' יוחנן – נמצאים בסוגיה בירושלמי ברצף אחד.

אבל כאן, בסוגיה בבבלי לעיל, הפרידו בין שני המעשים – את דברי רבין בר רב אדא א"ר יצחק כמו המעשה הראשון בירושלמי; ואת דברי רב חסדא: צורת הפתח שעשאה מן הצד, לבירור, לפי שהם נערכו כסותרים זה את זה.

בהמשך ועל-פי המסורת של דברי רשב"ל ור' יוחנן בירושלמי, שהגיעה לעורכי הסוגיה בבבלי, ערכו סתירה אחת ביחס לריש לקיש וסתירה אחת ביתסן לר' יוחנן, הגם שאפשר היה להעמיד סתירה אחת נוספת ביחס לריש לקיש³, אלא ששיקול-הדעת בסוגיה היה לשמור על שוויון במספר הסתירות מתוך עקרון הסימטריה.

מצג סימטרי

הסוגיה (עירובין יא, ע"ב) עוסקת בבירור⁴ הכשר המבוי. תחילה ערכו בסוגיה משא-ומתן במבוי מפולש⁵ ודתו אותו⁶, הואיל ואין לו שייכות לדברי המשנה. אחריו ערכו את המשא-ומתן במבוי סתום בהתאם לפרשנותו של רב יהודה⁷.

תיאור תרשים של מבנה הסוגיה ממחיש היטב את המצג הסימטרי.

מבוי מפולש:

כמאן

דלא כחנניה ולא כתנא קמא

מבוי סתום:

אמר רב יהודה הכי קאמר הכשר מבוי סתום כיצד

בית שמאי אומרים לחי וקורה

בית שמאי אומרים לחי וקורה

למימרא⁸ רקא סברי בית שמאי

ובית הלל אומרים או לחי או קורה

ובית הלל אומרים או לחי או קורה

לימא קא סברי בית הלל

שלוש מחיצות דאורייתא	ארבע מחיצות דאורייתא
לא	לא
לזרוק משתיים הוא דמחייב ⁸	לזרוק משלש הוא דמחייב
לטלטל עד דאיכא שלש	לטלטל עד דאיכא ארבע

תחילה הקשו לשיטת בית שמאי: "ארבע מחיצות דאורייתא", ותירצו: "לא, לזרוק משלש הוא דמחייב". הקושיה והתירוץ הם נשוא דברי המשנה¹⁰. אך לא ברור, מה טעם הקשו לשיטת בית הלל: "שלוש מחיצות דאורייתא"¹¹, ותירצו: "לא, לזרוק משתיים הוא דמחייב".

אלא נראה לומר, שאת הקושיה הבלתי-נחוצה הציגו באותה מתכונת¹² כ"קושטא דמילתא"¹³, כפי שהקשו לשיטת בית שמאי. לכן גם התירוץ לשיטת בית הלל הוא בלתי-נחוץ והוא בא בדרך של דיחוי¹⁴ כ"דחיה בעלמא"¹⁵, מפני שייתכן שאין מקומם העיקרי כאן, אלא לעיל, בעירובין ו, ע"א-ע"ב, במחלוקת תנא קמא וחנוניה.

לפיכך נראה, שהקושיה והתירוץ לשיטת בית הלל באו בסוגיה משיקול-הדעת של עקרון הסימטריה בה. העורכים לא רצו להשאיר את שיטת בית שמאי בלבד וערכו את שיטת בית הלל עם משא-ומתן של הקושיה והתירוץ – הבלתי-נחוצים, לשיטת בית הלל – במקביל ובצורה סימטרית לשיטת בית שמאי, ועל-ידי כך נתקבל בסוגיה מצג סימטרי שקול ומאוזן.

סוגיה סימטרית ברובה למקבילותיה

את הסוגיה הבאה (עירובין יז, ע"ב) יש לבחון על-פי המקבילות כדלקמן:

	<u>עירו' יז, ע"ב</u>	<u>עירו' לא, ע"ב</u>	<u>ברכ' מז, ע"א</u>	<u>שבת קנז, ע"ב</u>	<u>פסח' לה, ע"ב</u>	<u>סוכה לה, ע"ב</u>
	ומדמאי	-	אכל דמאי	ודמאי	יוצא בדמאי	ושל דמאי
					ובמעשר	
1.	-	דמאי	-	דמאי	דמאי	-
2.	-	הא לא חזי ליה	הא לא חזי ליה	הא לא חזי ליה	הא לא חזי ליה	-
3.	-	-	-	-	-	מ"ט דבית הלל
4.	-	מיגו דאי בעי	כיון דאי בעי	כיון דאי בעי	כיון דאי בעי	כיון דאי בעי
5.	-	מפקר להו	מפקר להו	מפקר ליה	מפקר	מפקר להו
		לנכסיה	לנכסיה	לנכסיה	לנכסיה	לנכסיה

6.	-	והוי עני וחזו	והוי עני וחזי	וההו עני וחזיא	הוי עני ואוכל	והוי עני וחזי
7.	-	השתא נמי חזי	-	השתא נמי	השתא נמי	השתא נמי
8.	דחנן	דחנן	דחנן	דחנן	דחנן	דחנן
9.	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את
10.	הענייים דמאי	הענייים דמאי	הענייים דמאי	הענייים דמאי	הענייים דמאי	הענייים דמאי
11.	ואת אכסניא	ואת אכסניא	ואת האכסניא	ואת אכסניא	ואת אכסניא	ואת אכסניא
12.	דמאי	דמאי	דמאי	דמאי	דמאי	דמאי
13.	אמר ¹⁷ רב	אמר ¹⁶ רב	אמר רב	אמר רב	אמר רב	אמר רב
14.	הונא	הונא	הונא	הונא	הונא	הונא
15.	תנא בית	תנא בית	תנא בית	תנא בית	תנא בית	תנא בית
16.	אומרים אין	אומרים אין	אומרים אין	אומרים אין	אומרים אין	אומרים אין
17.	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את
18.	הענייים דמאי	הענייים דמאי	הענייים דמאי	הענייים דמאי	הענייים דמאי	הענייים דמאי
19.	ואת אכסניא	-	ואת האכסניא	ואת האכסניא	ואת האכסניא	ואת האכסניא
20.	דמאי	-	דמאי	דמאי	דמאי	דמאי
21.	ובית הלל	ובית הלל	ובית הלל	ובית הלל	ובית הלל	ובית הלל
22.	אומרים	אומרים	אומרים	אומרים	אומרים	אומרים
23.	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את	מאכילין את
24.	הענייים דמאי	-	הענייים דמאי	הענייים דמאי	הענייים דמאי	הענייים דמאי
25.	ואת אכסניא	-	ואת האכסניא	ואת האכסניא	ואת האכסניא	ואת האכסניא
26.	דמאי ¹⁸	-	דמאי	דמאי	דמאי	דמאי

מההשוואה נמצא, שמלבד חסר רב¹⁹ רק בראש הסוגיה הנידונה, שאר הסוגיה שווה וסימטרית ביחס לרוב מקבילותיה. לחסר הזה לא היה כל קשר²⁰ לנושא המשנה – הפטור מדמאי למחנה היוצא למלחמה – ולכן הושמט מהסוגיה. כך נותר בראש הסוגיה הקטע המציין את משנת דמאי²¹ כסימוכין יחד עם המונח "דתנן" (= ד+תנן) המצוי במקבילות²², הגם שלפני משנת דמאי לא ציינו דבר²³. זאת, מפני שמשנת דמאי התאימה לתוכן שבמשנה.

ראה אבוי לשאול את כל הבעיות הללו מרבה²⁶ דווקא כאן בסוגיה; מה גם, שאשר לבעיה השישית תשובת רבה לאבוי שהפסין נעשו מחיצות רק בשביל המים²⁷ ואם יבשו המים בטלו המחיצות²⁸, סותרת את שיטתו לעיל²⁹, שם הקשה רבה את רב הונא ורבי יצחק: "עירב דרך הפתח ונסתם הפתח... מהו, ואמר לו שבת הואיל והותרה הותרה תסתיים". רב הונא השיב לרבה³⁰ ומשמע שרבה קיבל את תשובתו³¹ (וכן לגבי אבוי³²).

עוד בנוגע לבעיה השישית: נראה שבעיה זו הקשה רבין ולא אבוי, מפני שלאבוי התירוץ היה ידוע וברור: "באו נמי לא תיבעי לך", ואבוי הוא שהשיב לרבין, אלא שהציעו את בעיית רבין מפני שפתרונה הוא בתוספתא³³ בהתאם לפתרון של הבעיות דלעיל.

לפי האמור יש לומר, שעורכי הסוגיה כאן אספו את שש הבעיות של אבוי מרבה וסידרו³⁴ אותן בסגנון אחיד וסימטרי: "בעא מיניה אבוי מרבה"; וכן את תירוץיהן: "א"ל תניתוה", כשלכל הבעיות הללו יש מן המשותף - הן דנות בענייני פסין, דיומדין ומחיצה, המצויים במשנה³⁵. כל תירוץ הבעיות הללו מצויים כברייתות מהתוספתא³⁶.

לשונות שוות ולשונות מנוגדות בצורה סימטרית

בסוגיה הבאה (עירובין כ, ע"ב) יש משא-ומתן הבוחן הסבר להלכה: "נקיט מנא ולא נקיט לה", "נקיט מנא ונקיט לה" - הבא בלישנא קמא ובלישנא בתרא (= "איכא דאמרי") בסוגיה בדרך זו:

<u>לישנא בתרא</u>	<u>לישנא קמא</u>
גבי אדם הא קאמרינן דסגי לה בראשו ורובו	גבי אדם הא דאמר דבעי ראשו ורובו
גבי פרה ³⁷ מי סגי לה בראשה ורובה או לא	גבי פרה ³⁸ מי בעינן לה ראשה ורובה או לא
היכא דנקיט מנא ונקיט לה	כל היכא דקא נקיט מנא ולא נקיט לה
לא תיבעי לך דסגי לה בראשה ורובה	לא תיבעי לך דבעי ראשה ורובה מלגיו
אלא ³⁶ כי תיבעי לך דנקיט מנא ולא נקיט לה ³⁹	כי תיבעי לך היכא דנקיט מנא ונקיט לה ⁴²
מאי אמר ליה תניתוה ⁴⁰ ובלבד שתהא פרה	מאי ⁴¹ "א"ל תניתוה" ובלבד שתהא הפרה
ראשה ורובה מבפנים ושותה	ראשה ורובה מבפנים ושותה
מאי לאו דנקיט מנא ולא נקיט לה	מאי לאו דנקיט לה ונקט מנא ⁴⁴
לא	לא
דנקיט מנא ונקיט לה	דנקיט מנא ולא נקיט לה ⁴⁶

והכי נמי מסתברא דאי	וכי
נקיט מנא ולא נקיט לה	נקיט מנא ⁴⁹ ולא נקיט לה
מי שרי והתניא לא ימלא	מי שרי ⁴⁶ והתניא לא ימלא
אדם מים ... לרשות היחיד	אדם מים ... לרשות היחיד

שתי הלשונות זהות בהצגת בעיה ותירוץ זהה, מלבד הנחות ההסבר שהן הפוכות באופן סימטרי. עריכה בסגנון כזה מצויה גם בסוגיות אחרות⁴⁹. גם בהן, כבסוגיה הנידונה, ישנה בעיה מסוימת שהציעו לה פתרון - כבלישנא קמא; ואת היפוכו - כבלישנא בתרא. המינוח באותן לשונות זהה: "לא תיבעי לך... כי תיבעי לך" כשלאחר-מכן מסתיים המשא-ומתן באותו עניין⁵⁰.

גם תוכן המשא-ומתן בנוסח הסוגיה בדפוס עניני⁵¹ והותאם לכבא מן המשנה: "מותר להקריב לבנור ובלבד שתהא פרה ראשה ורובה בפנים ושותה"⁵². הבעיה במשא-ומתן הוצגה בצורה שווה: "גבי פרה - מי בעינן לה ראשה ורובה או לא", הן בלישנא קמא הן בלישנא בתרא, הגם שבכתבי-היד ובציטוטי הראשונים הגרסה "בהמה"⁵³ והשימוש במלה "פרה" באים להתאים את הלשון במשא-ומתן ללשון המשנה.

השוויון מתבטא גם בהתאמה של הצעת ההנחות בין לישנא קמא ללישנא בתרא. בלישנא קמא נקטו בסיפא: "כי תיבעי לך היכא דנקיט מנא ונקיט לה" והשמיטו את התוספת הקיימת בנוסחאות אחרות: "מי בעינן⁵⁴ ראשה ורובה או לא"⁵⁵, הן ליצירת התאמה לרישא בלישנא קמא: "כל היכא דקא נקיט מנא ולא נקיט לה לא תיבעי לך", הן למגיעת סרכול בתוכן המשא-ומתן בסוגיה, מפני שתוספת זו כבר משתמעת מהצגת הבעיה: "מי בעינן לה ראשה ורובה או לא", בלישנא קמא.

הדבר קיים באותו אופן בלישנא בתרא. בסיפא נקטו: "אלא כי תיבעי לך דנקיט מנא ולא נקיט לה" והשמיטו את התוספת הקיימת בנוסחאות אחרות: "מי סגי⁵⁶ לה בראשה ורובה או לא"⁵⁷ הן ליצירת התאמה לרישא בלישנא בתרא: "היכא דנקיט מנא ונקיט לה לא תיבעי לך", הן לשם הקיצור, מפני שתוספת זו משתמעת מהצגת הבעיה בלישנא בתרא: "מי סגי לה בראשה ורובה או לא".

משיקולים אלו יש לגרוס בלישנא קמא בסוגיה "מאי לאו דנקיט מנא ונקיט לה", כפי הסדר הקיים בשאר הסוגיה⁵⁸, ולא כנוסח המצוי בדפוס: "מאי לאו דנקיט לה ונקיט מנא".

אותם שיקולי התאמה בין הלשוניות הניעו את הגורסים⁵⁹ לגרוס⁶⁰ תוספת⁶¹ שווה וזהה בלישנא קמא ובלישנא בתרא, כשרק תפקודה הוא שונה. בלישנא קמא גרסו⁶² בהמשך: "וכי נקיט מנא ולא נקיט לה⁶², מי שרי". המשפט "וכי נקיט מנא ולא נקיט לה" נועד ליצירת הקשר לתוכן הדברים שנאמרו קודם-לכן בלישנא קמא, ולהקשות על המסקנה: "...לא, דנקיט מנא ולא נקיט לה". המשכה של אותה תוספת: "והתניא, לא ימלא אדם מים... לרשות היחיד" זהה בשתי הלשוניות.

בלישנא בתרא גרסו בהמשך: "והכי⁶³ נמי מסתברא, דאי נקיט מנא⁶⁴ ולא נקיט לה, מי שרי". ההקשר לתוכן הדברים שנאמרו קודם-לכן בלישנא בתרא בא על-ידי שגרסו ו"ו החיבור למלה "הכי". כך נתקבלה מלת-הקישור "והכי".

כמו-כן גרסו את המלים "דאי נקיט מנא" מתוך התאמה ושמירה על הסדר הקיים בסוגיה. לתוספת בסוגיה: "והכי נמי מסתברא, דאי נקיט מנא ולא נקיט לה, מי שרי", הועידו גורסי הסוגיה⁶⁵ את תפקיד חיזוק⁶⁶ המסקנה הקודמת: "...לא, דנקיט מנא ונקט לה⁶⁷". גם כאן המשכה של אותה גרסה: "והתניא, לא ימלא אדם מים... לרשות היחיד", זהה ללישנא קמא.

ישנם הסבורים, שהגרסה "וכי נקיט מנא ולא נקט לה, מי שרי" בלישנא קמא הוא "דבר נוח ורגיל בתלמוד"⁶⁸, כי דרך התלמוד לברר ולהשיב על עיקר השאלה⁶⁹ ואחר-כן מקשה⁷⁰, ותירצו את הכריייתא כדי להעמיד את דברי השואל והנשאל הראשונים⁶⁸.

ייתכן שזו דרך התלמוד, אלא שאין זה הולם את הסוגיה הנידונה⁷¹ בהשוואה לסוגיות המקבילות בעלות אותה תבנית סגנונית⁷².

עוד סברו שהמקשה: "וכי נקיט מנא... מי שרי" היה טועה בפירוש הכריייתא⁷³ "ודבריו מגומגמים"⁷⁴. ואולי טעות סופר הוא⁷⁴ ולמעשה "קשה, דאין זה סוגית הש"ס"⁷⁵.

לפיכך יש לומר, שגרסה זו - הן בלישנא קמא: "וכי נקיט מנא ולא נקיט לה מי שרי..." הן בלישנא בתרא: "והכי נמי מסתברא, דאי נקיט מנא ולא נקט לה מי שרי..." - אינן מקוריות⁷⁶, אלא נוספו בשלב מסוים. מכל-מקום, הגם שאפשר לומר כי מדובר בטעות סופר גרידא, הרי שגם לפי נוסח הדפוס יש שיקול-דעת.

מלישנא קמא משמע שישנה הסכמה: "היכא דנקיט מנא ולא נקיט לה", דהיינו: שצריך ראשה ורובה מבפנים⁷⁷, והבעיה המתעוררת היא: "היכא דנקיט מנא ונקיט לה" - מה הדין? מה שאין כן בלישנא בתרא.

מלישנא בתרא משמע, שישנה דווקא הסכמה הפוכה: "היכא דנקיט מנא ונקיט לה", דהיינו: שצריך ראשה ורובה מבפנים, והבעיה המתעוררת היא: "היכא דנקיט מנא ולא נקיט לה" - מה הדין?

שתי הלשונות נוקטות גישות הפוכות, שלא נתבררו⁷⁸ ולא נפשטו⁷⁹ לכאורה, וגרמו למחלוקת בין הפוסקים השונים.

ישנם מן הפוסקים שפסקו כלישנא קמא⁸⁰ וישנם שפסקו כלישנא בתרא⁸¹. ברם, למעשה שתי הלשונות הללו לא בהכרח חולקות זו על זו⁸², אלא שבכל לשון ישנה הסכמה אחת מקובלת ושונה⁸³.

מלישנא קמא: "נקיט מנא ולא נקיט לה בעינן ראשה ורובה מבפנים"; ומלישנא בתרא: "נקיט מנא ונקיט לה בעינן ראשה ורובה מבפנים" לא היה אפשר לתרץ את הבעיה בלישנא בתרא: "כי תיבעי לך, היכא דנקיט מנא ולא נקיט לה" - מהברייתא בלישנא קמא⁸⁴.

לפי אותה הסכמה נשאו ונתנו בכרייתא: "ולא ימלא אדם מים לפני בהמתו אבל ממלא הוא ושוף לפני הבהמה ושותה מאליה" - בהמשכה של הסוגיה⁸⁵. סמוך לכרייתא זו באה קושיית רב ענן: "מתקיף לה רב ענן, אם כן מה הועילו פסי ביראות", שהקשתה על הכרייתא. לכן ערכו את האוקימתא של אביי (פעם שלישית) כתירוץ, למרות הדוחק הרב שבה⁸⁶, מפני שעורכי הסוגיה ביקשו להחיר בפסי ביראות בכל עניין, בדנקיט וברלא נקיט לה⁸⁷ - כמשתמע מאותה הסכמה אחת הנובעת מלישנא קמא ומלישנא בתרא⁸⁸.

לפי האמור יש לומר, שהיתר זה היה מטרת העורכים בעריכת המשא-ומתן בתחילת הסוגיה, והם נקטו בלישנא קמא ובלישנא בתרא תבנית סגנונית המתבטאת בכך שלשונותיה חלקן שוות וחלקן מנוגדות באופן סימטרי.

סיכום ומסקנות

כדוגמאות לעיל הוצגו סוגיות שונות שביסוד עריכתן בא לידי ביטוי שיקול-הדעת של סימטריה. נוסף על אלו אין ספק, שישנן סוגיות נוספות הכוללות בתוכן דוגמאות שונות, שבהן מצויה הסימטריה. הדבר צריך לעלות מתוך ניתוח נהוגי הסוגיה, כגון השוואה למקורות נוספים או מקבילים, חילופי גרסאות, סברות הגיוניות ועוד.

על-פי עקרון הסימטריה אפשר להסביר תרופעות שונות בסוגיה, כמו השמטות או הוספות בנוסח הדפוס, אף-על-פי שלא תמיד נוסח הדפוס הוא המקורי.

לפי כל האמור, אין להתעלם משיקול-הדעת של סימטריה בכואנו לבחון את הסוגיות בבבלי.

הערות

1. ראה ד' בויראין, העיון הספרדי לפרשנות התלמוד של מגורשי ספרד, ירושלים תשמ"ט, עמ' 74, שציין את "עקרון הסימטריה" הטבוע בפרשנותו של רבינו לסוגיית תגרי לוד (בבא מציעא נ, ע"א - ע"ב).
2. ראה ירושלמי, עירובין א, ט (יט, ע"ג); כלאים ד, ד (כט, ע"ב); סוכה א, א (נב, ע"א).
3. ראה ירושלמי, עירובין, שם: "אמר רבי זעירא מודה רבי שמעון בן לקיש לענין שבת שאין פאה מצלת יותר מעשר"; וכן בירושלמי, סוכה שם; אך השווה ירושלמי, כלאים שם: "אמר רבי זעירא מודה רבי שמעון בן לקיש לענין שבת שהפאה מצלת יותר מעשר". ראה יפה עינים, עירובין יא, ע"א, ד"ה: שעשה מן הצד.
4. ראה י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח, מהדורה שנייה, ירושלים - תל-אביב תשכ"ד, עמ' 669-670; חדש האביב, עירובין, מהדורת ע' בצרי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 309, ד"ה: למימרא.
5. ראה רש"י, עירובין יא, ע"ב, ד"ה: כמאן.
6. ראה רש"י שם; הר"ת, עירובין יא, ע"ב; נחלת יהושע, עירובין, עמ' לה, ד"ה: כמאן.
7. ראה לשון הזהב, עירובין, עמ' 17, ד"ה: בגמרא כמאן; ראה אפשטיין (לעיל, הערה 4).
8. ראה חידושי הרשב"א (לעיל, הערה 8), עמ' פט, ד"ה: גירסת: ...לזרוק משלש דמחייב... ראה כ"מ כיו"א; דק"ס, עירובין, עמ' 32; וכן "לזרוק משתיים דמחייב" - בלא המלים "לא", "הוא". ראה כיו"ב; הר"ת, שם, לא גרס את שני המשפטים הללו. ראה דק"ס, שם, עמ' יז, אות ש.
9. ראה גרסת כ"מ: "לימא"; דקדוקי סופרים, עירובין, עמ' 32, אות ש; ראה כ"א כיו"א כיו"ב; חידושי הרשב"א, מסכת עירובין, מהדורת י"א אילן, ירושלים 1989, עמ' פט, ד"ה: גירסת; חידושי תלמיד הרשב"א על מסכת עירובין, מהדורת ש" יונגרמן, זכרון יעקב תשמ"ו, עמ' לט, ד"ה: גירסת; חידושי הריטב"א, מסכת עירובין, מהדורת מ' גולדשטיין, ירושלים תשל"ה, עמ' צד, ד"ה: לימא; חידושי המאירי, מסכת עירובין, מהדורת ש"ז ברוריא,

- ירושלים תשל"ה, עמ' עח; בית הבחירה על מסכת עירובין, מהדורת מ' הרשקר, ירושלים תשכ"ב, עמ' נו; פסקי הרי"ד, עירובין, כרך שני, מהדורת א"י זורטהיימר, א' ליס, ד' קרויזאר, ירושלים תשכ"ו, עמ' כ, ד"ה: כמאן.
- יש לצדד בגירסת "לימא". הביטוי "לימא קסברי רבנן" מופיע חמש פעמים בש"ס; הביטוי "לימא קסבר ר' פלוני" – שמונה-עשרה פעמים; והביטוי "לימא דקא סברי" – פעם אחת.
- הביטוי "לימא" הולם יותר, אבל נמצא גם ארבע פעמים: "למימרא...", "לימא..." - כעניין וכנראה באנלוגיה או אשגרה גם כאן.
10. ראה גאון יעקב, עירובין, לעמברג תרכ"ג. נדפס שוב, בני ברק תשל"ג, עמ' לה, ד"ה: והא; לשון הזהב, שם, עמ' 17, ד"ה: ובגמרא לימא.
11. ראה לשון הזהב, שם.
12. ראה מנחת זכרון, עירובין, בתוך: אספת זקנים, ח"א, תל-אביב תשכ"ח, יא ע"ב, ד"ה: למימרא, שם ציין: "ומיד בפעם אחת הקשה גמי דלבית הלל".
13. ראה חידושי הרשב"א שם, עמ' פט, ד"ה: גירסת; חידושי הר"ן על מסכת עירובין, מהדורת ד' פינס, ירושלים תשכ"ט, עמ' 40; גאון יעקב שם, יא, ע"ב, ד"ה: למימרא.
14. ראה דרכי יושר, עירובין יא, ע"ב.
15. ראה חידושי הרשב"א שם; גאון יעקב שם, עמ' לה, ד"ה: והרמב"ם.
16. ראה הגהות הב"ח שם, לא, ע"ב, אות א, שגרס: "ואמר רב הונא".
17. ראה כ"א כיו"ב; ברכות מז, ע"א; שבת קכז, ע"ב; הגהות הב"ח, עירובין לא, ע"ב, אות א (השווה הגהות הב"ח, עירובין יז, ע"ב, לא העיר דבר); פסחים לה, ע"ב; סוכה לה, ע"ב. ככולם הגירסא: "ואמר רב הונא" – שלא כגירסת הסוגיה הנידונה. ראה דק"ס שם, עמ' 118 אות ל, שציין: "וכ"ה בכל המקומות... מלבד לעיל יז ע"ב ונראה שהיה ידוע להם, דיש בכאן ברייתות מתחלפות בגירסא והוצרכה הגמ' בכל פעם והביא הא דרב הונא לקבוע גירסת המשנה ואמרה ו"ר הונא".
18. ראה כ"א. דעת בית הלל – חסרה. ראה דק"ס שם, עמ' כז אות ט, שכתב: "שנשמט בטעות". השווה ברכות מז, ע"א – גם שם דעת בית הלל חסרה. השווה ירושלמי, עירובין א, א (יט, ע"ד), שם ישנה התייחסות קצרה ושונה מהסוגיה כאן וביאור מהו דמאי.
19. בממוצע כ- 40%, בהשוואה למקבילות (קנה-המידה הוא מספר המלים בכל מקבילה).
20. ראה פריי בעתו, עירובין, עמ' עו, ד"ה: ד"ה אכסניא.
21. דמאי ג, א.
22. ראה מו"ר נ' עמינח, "עריכת מסכתות סוכה ומועד קטן בתלמוד הבבלי", תל-אביב תשמ"ט, עמ' 172, שציין כי הסוגיה בעירובין יז, ע"ב היא הקבלה שווה לסוכה לה, ע"ב – 5 שורות. ברם, השווה שבת קכז, ע"ב, שם ההקבלה שווה.
23. ראה הר"ח שם, יז, ע"ב: "ופטורין מדמאי שהם אכסניא ודומים כעניים ותנן" וכו'.
24. ראה אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 512; השווה ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, נויארק תשכ"ב, עמ' 313, שציין: "ודבריו צריכים תיקון". השווה ד' הלבני, מקורות ומסורות – ביאורים בתלמוד, מסכתות עירובין ופסחים,

- ירושלים תשמ"ב, עמ' מד, הערה 2, ציין: "אם תני וכו' מאביי הוא, או ודאי אינה הגהה, אביי לא יגיה את המשנה, כרי לא לפשוט את בעיתו, ואפילו אם מסתמא דגמרא הוא נראה שאינה הגהה", ראה א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת עירובין, ירושלים תשמ"ו, עמ' 39, ד"ה: מותר להרחיק כל.
25. ראה תוספתא, עירובין ב, ב, מהדורת צוקרמנדל; תוספתא, שם, א, יג, מהדורת ליברמן.
26. ראה חידושי הריטב"א שם עמ' קסז, ד"ה: א"ל, ותירץ שם. ראה י"ד דיננער, הגהות על מסכת עירובין ביצה וסוכה בבלי וירושלמי, פראנקפורט דמיין תרנ"ו, עמ' יב, ד"ה: שם בד"ה תל, שציין את הבעיה השישית כ"זרה לכאורה".
27. ראה רש"י שם, כ, ע"א, ד"ה: כלום.
28. ראה הר"ח שם, כ, ע"א, ד"ה: בעא מיניה אביי מרבה יבשו; רש"י שם, כ, ע"א, ד"ה: יבשו.
29. ראה עירובין יז, ע"א.
30. ראה חידושי הר"ן שם, עמ' 70, ד"ה: אמ' ליה.
31. ראה חידושי הריטב"א שם, עמ' קסת, ד"ה: בעא מיניה אביי.
32. ראה תוספות, שם, כ, ע"א, ד"ה: מחיצה.
33. ראה תוספתא, שבת י, ט"ו, מהדורת ליברמן.
34. ראה מהרש"א שם, יט, ע"ב, ד"ה: שם הנ"מ, שציין לגבי "הכי נמי מסתברא, מדקתני ובלבד שירבה בפסין, ש"מ": "אין זה מדברי אביי אלא מלשון התלמוד". השווה לשון הזהב שם, עמ' 25, ד"ה: בגמרא הנ"מ, שכתב: "והוא דוחק".
35. ראה עירובין יז, ע"ב.
36. ראה לעיל, הערה 25. ראה גולדברג שם, עמ' 37, הערה 10.
37. ראה הר"ח שם, כ, ע"ב, שגרס: "בהמה מאי"; ראה כ"מ שגרס: "גבי בהמה מאי"; דק"ס שם, עמ' לה, והערה ק; כ"א כ"ו"א כ"ו"ב, שגרסו: "גבי בהמה".
38. ראה כ"ו"א כ"ו"ב כ"מ, שלא גרסו: "אלא"; דק"ס שם, עמ' לה ואות ר.
39. ראה כ"מ, יש תוספת: "מי סגי לה בראשה ורובה או לא ת"ש"; ראה כ"ו"ב כ"א כ"ו"א; דק"ס, שם, עמ' לה ואות ש.
40. ראה כ"מ כ"א כ"ו"א כ"ו"ב, הר"ח שם, כ, ע"ב; חידושי הרשב"א שם, עמ' קמא, ד"ה: כי, שגרסו: "ת"ש"; הלבני, שם, עמ' מד, הערה 3, שציין: "אלא שבכת"י ועוד ליתא שם א"ל תניתוה".
41. ראה רש"י שם, כ, ע"ב, ד"ה: גבי בהמה, שגרס: "בהמה". ראה כ"א כ"ו"א כ"ו"ב כ"מ; דק"ס שם, עמ' לד ואות ח; חידושי הריטב"א שם, עמ' קעד, ד"ה: גבי, שגרס: "גבי בהמה מאי"; אר"ז, עירובין, ח"ב, סימן קכט, עמ' 64; חידושי המאירי שם, עמ' קמב, ד"ה: גבי.
42. ראה כ"מ כ"א כ"ו"א כ"ו"ב, שם ישנה גרסה: "(מי) בעינן ראשה ורובה או לא, ת"ש"; דק"ס שם, עמ' 68 ואות כ.
43. ראה הר"ח שם, כ, ע"ב, שגרס: "לבהמה מאי, ת"ש".

44. ראה הר"ח, שם, שגרס: "ת"ש", ולא "א"ל תניתוה". ראה כ"י"א כיו"א כיו"ב כ"י"מ, שגרסו: "ת"ש"; דק"ס שם, עמ' 68; חידושי הרשב"א שם, עמ' קמ, ד"ה: גמרא; חידושי הר"ן שם, עמ' 71, ד"ה: גמ'; חידושי הריטב"א שם, עמ' קעה, ד"ה: ת"ש; או"ז שם, סימן קכט, עמ' 64; בית הבחירה שם, עמ' צ, ד"ה: כבר.
45. ראה כ"י"מ, שגרס: "מאי לאו דנקיט מנא ונקיט לה"; דק"ס שם, עמ' 68, אות ל, שצייין: "וכן הסדר בכל הענין". ראה כ"י"א כיו"א כיו"ב.
46. ראה כ"י"מ שלא גרס: "לא דנקיט מנא ולא נקיט לה".
47. ראה כ"י"מ כיו"א כיו"ב, שלא גרסו: "וכי נקיט מנא".
48. ראה כ"י"א, שלא גרס: "וכי נקיט מנא ולא נקיט לה", אלא "ומי שרי" בלבד.
49. ראה שבת פג, ע"ב; יבמות יא, ע"ב; בבא בתרא קסה, ע"ב (השווה בבא קמא עח, ע"ב) – רק הלישנא קמא מתאימה לנדרו"ד).
50. הסוגיה ביבמות יא, ע"ב דומה מאוד לסוגיה הנידונה כאן גם מבחינת הנוסח: "א"ל תניתוה", "לא".
51. ראה גולדברג שם, עמ' 38-39.
52. עירובין יז, ע"ב.
53. ראה לעיל, הערות 37, 45.
54. יש לציין ולהדגיש את הפועל המשותף "בעינן" הן לבעיה המצויה בלישנא קמא בסוגיה הן לתוספת הגרסה, שלא מצויה בסוגיה. השווה לקמן, הערה 56.
55. ראה לעיל, הערה 38.
56. כאן הפועל "סגי", המשותף לבעיה המצויה בלישנא בתרא בסוגיה ולתוספת הגרסה, שאינה מצויה בסוגיה. השווה לעיל, הערה 54.
57. ראה לעיל, הערה 47.
58. ראה לעיל, הערה 41.
59. ראה ח' אלבק, מבוא לתלמודים, ירושלים תשכ"ט, עמ' 593-591; א' ווייס, לקורות התהוות הבבלי, ירושלים תשל"ל, עמ' 14, הערה 4, שצייין: "יש לפנינו חומר קרום בסוגיה מאוחרת".
60. ייתכן שכל הקטע הפותח מ"וכי נקיט" עד "איכא דאמרי" איננו מהסוגיה (אלא מה"איכא דאמרי"). ראה תוספות שם כ, ע"ב, ד"ה: וכי, שצייין: "קשה, דאין זה סוגית הש"ס". הר"ח שם, כ, ע"ב, כתב: "כו". ייתכן שכוונתו רק למשפט אחד: "לא, דנקיט מנא ולא נקיט לה". זאת, מפני שהר"ח טרח לפרש את כל הקטע הוזהר הזה רק ב"איכא דאמרי" ומדוע לא פירשו בלישנא קמא. ראה הגהות וחידושי הרש"ש שם, כ, ע"ב, ד"ה: תוס' ד"ה וכי, שצייין: "דוה הקשה אחד מבני הישיבה אחר ששמע השקלי וטריא דהבעין והפשטין". ראה לקמן, הערות 62-63.
61. ראה ווייס, שם.
62. ראה כ"י"מ כיו"א כיו"ב, שלא גרסו: "וכי נקיט מנא"; כ"י"א, שלא גרס: "וכי נקיט מנא ולא נקיט לה", אלא "ומי שרי" בלבד.

84. את הקושיה "כי תיבעי לך דנקיט מנא ולא נקיט לה" אפשר היה לתרץ לאסור מהברייתא בלישנא קמא: "והתניא לא ימלא" וכי' - שהרי מכאן למדו לאסור. ראה חידושי הרשב"א שם, עמ' קמא, ד"ה: כי; אוהל משה, עירובין כ, ע"א, ד"ה: יבשור.

85. עירובין כא, ע"א.

86. ראה אר"ז שם; דינועיר שם, עמ' יג; ראה לקמן, הערה 87.

87. ראה תוספות שם, כא, ע"א, ד"ה: מה; חידושי גור אריה שם, כא, ע"א, ד"ה: מה; גאון יעקב שם, כ, ע"ב, ד"ה: ולא; שם, עמ' נד, ד"ה: אוכסין; שם, עמ' נה, ד"ה: מה; לשון הזהב שם, עמ' 27, ד"ה: בתו"ס בד"ה וכי.

88. ראה גאון יעקב שם, עמ' נד, ד"ה: אוכסין, שציין גם לגבי המשנה: "ומתני' נמי סתמא, ל"ש היכא דנקט לה ל"ש דלא נקט לה"; לשון הזהב שם, עמ' 27, ד"ה: אמנם; ראה לעיל, הערה 86.